

SUMMARY

The article considers the problem of transforming a culture of reading in connection with the development of technological tools, particularly the emergence and functioning of the phenomenon of e-books.

К. В. ЖАДЬКО

**ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ
ПРО ПРИРОДНО-СОЦІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ ЛЮДИНИ**

Сучасне українське суспільство перебуває в тому стані, який західноєвропейська людність переживала в епоху Відродження, наслідком якої стала епоха Гуманізму. Справді, в наш час активно розгорнулись історичні дослідження в різних галузях знань, в тому числі суттєво піднявся інтерес до змісту історико-філософської спадщини. Попередній період характеризувався певним перебільшенням значення морального фактору на формування свідомості людини, внаслідок чого суспільні відносини не завжди мали правове спрямування, що призводило до порушення автономних прав людини на різноманітні свободи. Ось чому є сенс розглянути епоху Відродження в тих її аспектах, які сприяли становленню свободомислення, без чого неможливо утвердити в суспільстві демократичні засади менеджменту. Перманентний перебудовчий стан, в якому перебуває Україна доби незалежності, потребує того, аби як народ в цілому, так і його керманічі взяли, нарешті, уроки в історії, яка дає безліч прикладів продуктивного утвердження гуманістичних методів управління.

Епоха Відродження стала тим періодом в історії західноєвропейських народів, коли до окремих її представників прийшло розуміння того, що потрібно поєднати попередні досягнення у сфері пізнання з їх об'єктивною втіленістю в тіло людини. На користь цього форма, яку набула філософія – пантеїзм і деїзм. В першому варіанті йдеться про те, що пізнання розумної волі можна адекватно здійснювати лише при вивченні розуму або, що те ж саме, закону природи. У другому про те, що, об'єктивний розум як зміст законів існування буття незмінний, а тому при порушенні його вимог він неодмінно зруйнує створене людьми. Аналізуючи українську дійсність останніх десятиліть, можна прийти до висновку про дійсничу спрямованість тих видів менеджменту, які застосовувались в цей час. Адже створене попередниками, починаючи з радянської доби, заперечується наступниками, через що суспільство перебуває в стані постійної невизначеності.

Для цілей дослідження важливо наголосити на тому, що суть відродження полягала в поверненні до античного розуміння людини в єдності міфологічного та філософського світобачення (міфологія) та світорозуміння (філософія). Звичайно, що не могли ігноруватись домінанти релігійного способу світо-переживання, сформовані за більш ніж тисячолітній період монопольного й жорсткого, навіть жорстокого, панування християнської церковно-теологічної доктрини. Наслідком став цілісний підхід до людини в єдності її душевно-тілесних та душевно-духовних устремлінь. Тобто, тілесна природа людини знаходила своє виправдання, принаймні, у сфері мистецької творчості. Що стосується філософії та релігійної теології, то вони апелювали до необхідності для кожної людини перейти до практичної реалізації заклику Христа, взятого в його християнському оформленні, «бути досконалыми, як досконалий Отець наш Небесний». Звідси й відповідні принципи організації об'єднань людей у певні соціально-духовні структури як принципи управління ними.

Філософія Відродження, таким чином, відроджує в правах не лише її саму, адже вона майже тисячоліття була служницею богослов'я, але й автономність, самодостатність людини, її право на вільний розвиток своєї особистості, право на свободомислення, позбавлене жорстокого диктату релігійно-церковних авторитетів, а також безумовного авторитету Святого Письма, оскільки саме по собі посилення на нього не вивищує людину ані в розумінні сутності Бога, ані в утвердженні людської богорівності й богоподібності. Саме тому епоха Відродження органічно трансформується в епоху Гуманізму, епоху духовної Реформації.

Всі наведені обставини дозволили розпочати та поступово здійснювати процес відділення релігії від зароджуваної науки, що досить швидко надало самій філософії статус методологічної основи пізнання, а не просто служниці богослов'я. Вона відродила також людину як центр буття і свого власного інтересу, тому це не просто епоха Відродження, але й епоха філософського антропоцентризму. Що цілком логічно відродило вивчення людини в рівноправності її головних складових – тіла, яке вже не розглядалось як окови й пута душі, самої душі в її тілесних схильностях, та духу як найвищого її гуманістичного прояву. Це не могло не вплинути на якісні

зміни у сфері мистецтва, літератури, поезії, представники яких фактично започаткували епоху Відродження. Тому досить часто вона зводиться до відродження мистецтва, хоча насправді йдеться про поновлення статусу філософії в її античному, звичайно, суттєво реформованому вигляді, а саме: статусі свободи мислення. Але не без допомоги представників мистецтва філософія набула методологічного спрямування, в першу чергу сенсуалістичного.

Гуманізм проявився також у відродженні істинного розуміння філософії Епікура. Принцип насолоди як сенсу життя отримав нове звучання, а саме: насолода має онтологічне значення, тобто, вона є провідною смисловою установкою як земного, так і потойбічного життя людини. Сенс буття не в спокутуванні первородного гріха, а поступовому звільненні від дикунства вдачі, варварства у ставленні до себе та інших, оскільки саме цей шлях відриває людину від уподібнення тваринам до богоподібності. Тому, зображуючи всіма засобами людину, епоха Відродження зображала її як божественну істоту, наближала її до Бога, а Бога до людини. Але це вже не язичницьке суперництво з богами, не політеїзм на тлі небуття людини як мікрокосмічної цілісності, а монотеїзм людини як втіленої духовної енергії макрокосму. Звідси визначальна субстанціальна характеристика людини – її діяльна творча сутність. Вона – не лише суб'єкт богопізнання, але також суб'єкт автономної творчої дії, об'єктом якої є, водночас, її власні потенції і потенції природи. Саме це сполучення потенцій породило Нову історію – історію людини-господаря, людини-перетворювача богом даної природи, оскільки сам Бог усунувся (фактично був усунений деїзмом) від подальшої творчої діяльності.

Істина належить не словам, навіть словам авторитетів; вона є постійним супутником внутрішніх діалогів-роздумів, діалогів-пошуків, отже, вона, висловлюючись у діалогах, є його мовчазною супутницею. У цьому полягав гуманізм не «професійної», не «шкільної» філософії, через що її розвивали поети, чиє покликання – пробуджувати життя душі в її облагороджених розумом античної філософії порухах. Схоластична латина не могла передати побудовану на міфопоетичному світоглядному підґрунті мудрість, якою й була філософія античності: це зумовило нові переклади давньогрецьких текстів на нову опоетизовану латину. (Зазначимо, що поезія в перекладі з грецької означає творчість). Причому, акцент робився на тому, що це тексти полемічної, а не канонізованої релігійною схоластиком, мудрості. Саме вона увійшла в свідомість європейців завдяки філософам епохи Відродження, не відкинувши при цьому мудрості Стагірита.

Доступність нових античних філософських текстів формувала необхідність прояву свободомислення, а не підпорядкування індивідуальної думки канонізованому авторитетові. Тому відроджувався дух індивідуалізму, дух полеміки, для якого, як для духу, не може бути жодних позадуховних пізнавальних обмежень, навіть якщо це текст Святого Письма.

Індивідуалізм філософії Відродження полягав не лише у свободі думки. Ще більшою мірою він виявлявся в художній формі, в якій сухій логіці силогізмів протистояла інтуїція з її метафоричними образами-символами, арсеналом яких стала міфологія з її індивідуалізованими асоціативними фантазіями, логічним чином трансформуючись в дух республіки як спосіб організації суспільно-політичного життя.

Отже, дух свободи мислення і самого свободомислення став у добу Відродження, яка органічно перейшла в добу Нової історії, принципом республіканізму в побудові як суспільства в цілому, так і його соціальних структур. Управління має належати не тільки і не стільки якомусь монополю визначеному суспільному інституту, насамперед державі, а кожній людині, зобов'язаній заради її ж блага влаштовувати душевний і духовний простір своїх бажань, потреб та інтересів так, як вона вважає. Тому філософія набула чіткого методологічного спрямування, оскільки Р.Декарт запропонував аксіоматично достовірну сутність людини вбачати в максимі «Я мислю, отже, я існую».

Найбільшою мірою гуманістично-етичний індивідуалізм проявився у творчості М.Монтеня. Життєвий досвід, до якого належить світо- і самопізнання, він вважав необхідною умовою подолання сили звичок і громадської думки, сформованих на філософії, яка служила церковним авторитетам і авторитетові Священного Письма і Священних Переказів. Ось чому «люди, які все зважають і оцінюють розумом, нічого не беручи на віру і не спираючись на авторитет, дотримуються дуже далеких від загальноприйнятих суджень» [3, с.137-138], відчуваючи при цьому себе набагато впевненішими в свідомості і переконливішими в діях. Звичка заважає народній масі засумніватись в істинності тих забобонів, які їй накінула релігійно-церковна віра в неймовірні чудеса.

Людина значно більшою мірою природно-тілесна, ніж розумно-духовна істота. Тобто, свою сутність вона може побачити і пізнати швидше в суспільно-природному оточенні, аніж у релігійних

текстах, які неодмінно апелюють до віри в чудесне, спекулюючи на вірі в безсмертя. «Презирство до життя – хибне почуття, адже, врешті-решт, воно – все, що у нас є, воно – все наше буття» [3, с.139]. Ось чому «наші судження, наш розум і наші душевні здібності завжди залежать від тілесних змін» [3, с.140].

Філософія, починаючи зі здивування, розвивається через дослідження і закінчується... незнанням. Щоб його утвердити, потрібні не лише знання, але честь і шляхетність, які завжди втрачаються, коли людина догматично дотримується знань, утримуваних вірою. «Нелегко встановити кордони нашому розумові: він допитливий, жадібний і так же мало схильний зупинитись, пройшовши тисячу кроків, як і пройшовши п'ятдесят» [3, с.140]. Треба постійно досліджувати те, що вже здавалось відомим в якості незаперечної істини, – лише так можна подолати віру в чудеса і повернути людину до життя.

Отже, людина має покладатись на свої власні здібності, розвивати їх і досягати поставлених собою цілей, зіставляти їх зі здібностями й цілями інших людей, проявлених у процесі суспільного життя. З одного боку: «Кожному живеться добре чи погано залежно від того, що з цього приводу думає він сам. Задоволений не той, кого інші зараховують до вдоволених, а той, хто сам вважає себе таким. І взагалі, істинним і сутнісним тут можна вважати власну думку конкретної особи» [3, с.61]. З іншого: «Не годиться завжди і у всьому триматися своєї вдачі та схильностей. Найважливіша наша здібність – це вміння пристосовуватись до найрізноманітніших звичаїв. Невпинно дотримуватись із власної волі або з необхідності одного й того ж способу життя – означає існувати, але не жити. Найкращі душі – ті, в яких більше гнучкості й різноманітності» [3, с. 359].

Це і є суспільне життя, в якому утверджуються найвищі життєві устремління людини, а не просто вищі метафізичні істини, які дискредитуються кожного разу, коли не усвідомлюються зусиллями індивідуального розуму і розуміння. Тому мова у Монтеня не йде про спрощення базових істин філософії заради їх омасовлення й масовизації. Навпаки, він застерігає від рабства невігластва, за якого людина підпорядковує себе до- і позапізнавальним бажанням. «Для кожного, хто вмє належно оцінити свої можливості і певною мірою їх використати, розмірковування – могутній і повноцінний спосіб самопізнання... «У цьому, – говорить Аристотель, – і полягає робота богів, яка породжує їхнє й наше щастя» [3, с. 360]. Щоб розвинути здібність до розмірковувань, потрібно багато читати, але не для пам'яті, а для підсилення навичок власного мислення. Адже «наш розум утверджується спілкуванням із розумом сильним і світлим», тому «не можна собі й уявити, як багато він втрачає, як вульгаризується в повсякденному зіткненні та спілкуванні з розумом низьким і ущемленим. Це найзгубніша зараза» [3, с. 446].

Чому так? Чи не є це приниження будь-кого із співбесідників? Виявляється, що ні. В спілкуванні людина має мати одну мету, а саме: підвищення рівня власного мислення і розуміння, відтак – уміння діяти практично не лише завдяки навичкам індивідуального досвіду, але й завдяки соціалізуючій духовній силі історичного розуму. «Неможливо вести чесний та щирий діалог із дурнем. ..Вороже почуття викликають у нас спочатку аргументи супротивників, а потім і самі люди. Ми вчимося у суперечці лише заперечувати, а оскільки кожен лише заперечує і вислуховує заперечення, це призводить до того, що втрачається, нищиться істина. Тому Платон у своїй державі позбавляв права на суперечку людей з розумом ущемленим і нерозвиненим» [3, с. 449].

Як бачимо, філософія епохи Відродження, відроджуючи невичерпний духовний потенціал античності, сприяла формуванню гуманістичної свідомості, а через неї поступово і гуманізації суспільних відносин як відносин між людьми, які віру в Бога перетворюють на віру в себе, у реальність можливості бути рівними між собою у гідності й достоїнстві, а не рівності перед кимось і чимось, не однаковості для когось чи чогось.

Людина, безумовно, є суб'єктом пізнання. Але вона може стати ним лише за умови погляду на себе як на втілену єдність максимуму і мінімуму. Саме таку концепцію започаткував М. Кузанський, який вважав, що головне в пізнанні полягає не в знанні текстів, а в знанні методу його отримання. Цьому сприяє пошук принципу світобудови, який би, разом із тим, був методом його використання в якості принципу світопізнання для конкретної людини. Для нього це принцип тотожності абсолютного максимуму з усією можливою універсальною множинністю його проявів. Отже, у всьому – все, і все – у всьому. «Таким чином, в дійсності, максимум, як і мінімум, є найвищий граничний ступінь. ..Одиниця є начало будь-якого числа, оскільки вона – мінімум; вона кінець будь-якого числа, оскільки вона – максимум. Вона, отже, абсолютна єдність; ніщо їй не суперечить; вона є сама по собі абсолютна максимальність: всемілостивий бог» [2; 57].

Ця своєрідна математизація Бога призвела, однак, до великих відкриттів фактично в усіх галузях пізнання. Чуттєві образи мінливі, тож віднайти в них прообрази вічного і незмінного, яке тільки й може бути цілком і метою наукового пізнання, дуже складно. Тому «єдність, рівність і зв'язок є одне і те ж. Це є та потрібна єдність, якій Піфагор... вчив поклонятись. Єдність є синонімом від грецького слова *он*, яке латиною перекладається *ens* (сущий), єдність і сутність. Бог є дійсно сама сутність речей, адже він – принцип буття і тому є сутністю» [2; 58].

Отже, образ Бога і сутність світобудови мають адекватне пізнавальне рішення на шляху раціоналізації, а не сенсуалізації пізнання, яка передбачає впорядкований розумом стан чуттєвої свідомості, стан її сутнісної єдності, за якою пізнавальний розум творить чуттєву природу самої людини і вона відчуває на собі його благодатну духовну силу, на відміну від позапізнавальної ідеї духу афективного чуттєвого потягу, який тягне її в темряву тваринного існування. Тому це не абстрактний гуманізм, а цілком конкретний, цілісний, людський і людяний, такий, який можна запропонувати іншим людям, але якому протидіяла схоластика церковного раціоналізму.

Нагадаємо, що конкретне на рівні чуттєвого сприйняття – це окреме, на рівні чистого математичного мислення – це цілісність світу, презентована і в ньому самому, і в кожному окремому. «Безкінечність примушує нас повністю подолати будь-яку протилежність», а тому вся теологія «впливає із цього великого принципу. ..Насправді, хто розуміє це, розуміє все і перевершує всякий розум. ..У дійсності, оскільки бог є все, він – також і ніщо» [2; 59]. Такого розуміння, на жаль, немає у сучасних вітчизняних церковників.

Д.Бруно, який у своїй творчості спирався на ідеї Кузанського, відмічав: «Відчуття не бачать безкінечності», вона не є їх об'єктом. Їх призначення в тому, «щоб збуджувати розум; .. адже відчуття, якими б вони досконаліми не були, не бувають без деякої каламутної домішки. Ось чому істина походить від почуттів лише незначною часткою, як від дуже слабкого начала, але вона не міститься в них. – А у чому? – Істина міститься в чуттєвому об'єкті немовби у дзеркалі, в розумі – засобами аргументів і розмірковувань, інтелекті – засобами принципів і висновків, у духові – у власній і живій формі» [1, с.166].

Якщо взяти специфіку української народної ментальності, то вона значною мірою сформована на почуттях, тому маємо досить слабкі суспільно-політичні та соціально-економічні принципи побудови суспільства. Справа в тому, що чуттєвим сенсуалістичним істинам досить важко відійти, абстрагуватись від їх ніби очевидних настанов. Звідси апеляція до почуттів владних структур з боку народу з надією та вірою в те, що його почують, та самої влади до почуттів народу, який постійно просять потерпіти, перечекати, увійти в ситуацію і т.п. Ось чому як влада, так і народ у своїй більшості не чує «аргументів і розмірковувань», «принципів і висновків» інтелектуальних верств суспільства, не розуміють, чому падає духовність, яка не може ґрунтуватись лише на почуттях як досить «слабких началах» для того, аби на них побудувати розумні засади організації управління в усіх сферах суспільного буття.

Математизація філософії у вигляді діалектичної опозиції «мінімум – максимум», «нуль – одиниця», властива філософії Відродження, поза всякими сумнівами, сприяла не лише вивищенню людського духу, самої людини як найвищої й самодостатньої цінності, але й осягненню Всесвіту в якості Універсуму, дотичного не лише для органів відчуттів, але й для мислення, яке осмислює його як безкінечність і вічність, тобто як світовий розум. «Всезагальний розум – це внутрішня, найреальніша і спеціальна здатність і потенційна частина душі світу. Це є єдине тотожне, що наповнює все, освітлює Всесвіт і спонукає природу породжувати як належить свої види і, таким чином, має відношення до породження природних речей, подібно до того, як наш розум відповідно породжує розумні образи» [1, с.156-157]. Всесвіт єдиний і універсальний у своїх проявах, а не один, адже єдине як начало і причина всього розпросторене й протяжне саме в математизованому духові, який інтегрує все в межах від нуля (начала) до одиниці – причини як субстанції всесвітнього розуму у вигляді Бога.

Два числа, якими оперує філософія, це дві субстанції, а саме: матерія і форма. Третє число – те, що їх з'єднує в будь-якому предметі, явищі, стихії. «Протилежності збігаються в єдиному; звідси неважко вивести, в кінцевому підсумку, що всі речі суть єдине, як всяке число, рівною мірою парне й непарне, кінцеве й безкінечне, зводиться до одиниці» [1, с.165]. Саме в началі, в початках єдині й тотожні пряма і крива, любов і ненависть, отрута і ліки тощо. Якщо так, тоді «Всесвіт єдиний, безкінечний, нерухомий», отже, для нього непотрібно шукати першодвигун. «Безкінечні світи, що містяться в ньому, якими є землі, вогні та інші види тіл, які називають зірками, всі рухаються внаслідок внутрішнього начала, яким є їх власна душа.., а тому даремно розшукувати їх зовнішній двигун» [2; с.163,168].

Таке розуміння Всесвіту не передбачає наявності в ньому якогось фіксованого одного центру. Все єдине і центральне, оскільки причетне до єдиного начала і єдиної причини, все є єдиносущим. У Всесвіті людського суспільства це означає право кожної людини бути в ньому і для нього центром його існування, право мати свободу вибору власного напрямку суспільного життя, обов'язок перед авторитетами, але й право на власне дослідження змісту їх вчень. Якраз таке звернення до авторитетів античної філософії дало потужний духовний сплеск у всій Європі, який і отримав назву Ренесансу або Відродження. Біля витоків цієї епохи, зазначав Ф.Енгельс, були титани думки, бо спирались вони на титанів античності. Не випадково, що на основі такого розуміння Всесвіту розпочалась розробка політичних вчень, або, як ми тепер говоримо, політичного менеджменту на шляху від людини до людини, шляху горизонтальному, а не вертикальному, який і в наш час домінує у свідомості керманців, чий пізнання в історії політичної філософії, очевидно, досить обмежені.

Отже, животворний дух є істиною і світобудови, і світопізнання. Тому сутність людини – духовно-практична діяльність, творчість, через що жоден філософ, починаючи від Платона й Аристотеля, визнаючи існування Бога, не заперечував необхідності для неї мати свободу вибору, свободу діяльності, свободу мислення.

Епоха Відродження, таким чином, відродила в правах істинне, а не ідеалістично-схоластичне, розуміння сутності людини, якою просякнуті всі її атрибутивні складові – тіло, душа і дух, на основі єдності яких має розгортатись і розвиватись властива їй як мікрокосму енергія світо-творчої сили. Саме таке розуміння трансформувалось в уміння діяти автономно, але світо-відповідно. Проте це вже епоха Нової історії зі специфічними для неї філософськими пошуками.

В якості висновку варто зазначити наступні думки.

1. Епоха Відродження відродила в правах насамперед філософію в тому статусі, який вона мала в добу Античності. А саме: філософія – основа мислення, основа його розвитку в людині, завдяки чому вона здатна підняти до рівня олімпійських богів, а не просто поклонитись їм, принижуючи себе.

2. Приниження людської гідності йде від нерозвиненості мислення, яке об'єктом своєї уваги обирає суто предметно-речові форми буття – як природного, так і свого власного. Прийшло розуміння того, що людина в якості носія рабської свідомості і, відповідно, рабського соціального стану – наслідок нерозвиненості автономного мислення. На цьому наголошував ще Аристотель, але прозріння прийшло майже через дві тисячі років.

3. Урок, який українському соціуму слід винести з доби Відродження, має полягати в тому, щоб на основі історико-філософської духовної спадщини сприяти духовному саморозвитку якомога більшої кількості громадян. Духовне у власне філософському сенсі означає суб'єктне, здатне випрямити деформації свідомості, джерелом яких є суб'єктивність, підлегла інстинктивним психофізіологічним душевним порухам. Останні, на щастя і водночас на жаль, властиві українцям. Звідси «дай серцю волю – заведе в неволю». На таких засадах будь-яка організація людей, починаючи з первинних і закінчуючи політичною як державною, не може бути прогнозовано керованою. Адже прогноз своїм базисом має раціональне начало. Вітчизняна філософська думка має йти шляхом об'єднання розумно сформованої волі із серцем, душевний простір якого адекватно відповідає її змісту. Тоді буде воля як свобода прояву здібностей людини, а не неволя від свавілля некерованих душевних порухів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антология мировой философии. В 4-х т. / Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения. Ред. коллегия: В.В. Соколов (ред.составитель второго тома и автор вступит. статьи) и др. – М., «Мысль», 1970. – Т. 2. – 776 с.
2. Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах / Н.Кузанский. [Перевод / Общ. ред. и вступит. статья З.А. Тажуризиной]. – М.: Мысль, 1979. Т.1. – 488 с.
3. Монтень М. Опыты. Избранные главы / М.Монтень. [Пер. с фр. / Сост., вступит. ст. Г. Косинова; Примеч. Н. Мавлевич]. – М., «Правда», 1991. – 656 с.

SUMMARY

The article arguments the view that modern Ukrainian philosophy needs to apply Renaissance philosophy which allows to unite organically natural and social aspects in man and create humanistic management.